DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh37605>

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 18.07.2019

Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article

Submitted: 18.07.2019

Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Demlikoğlu, U. (2019). Osmanlı Ordularının Gence'yi Fethi, Askeri ve Lojistik Durumu (1723-1735). *Journal of History School*, 43, 1448-1479.

OSMANLI ORDULARININ GENCE'Yİ FETHİ, ASKERİ VE LOJİSTİK DURUMU (1723-1735)

Uğur DEMLİKOĞLU¹

Öz

Gence, Azerbaycan'ın batısında Kura Irmağının sağ kollarından Genceçay'ın her iki kıyısında kurulmuş olup günümüzde nüfus bakımından Bakü'den sonra Azerbaycan'ın ikinci büyük şehridir. Gence, Çin'den başlayıp İran'a ve ardından Kafkasya ve Anadolu'ya doğru uzanan tarihi ipek yolunun önemli güzergâhlarından birinde yer almaktadır. Bakü ile Tiflis arasındaki ticari faaliyetlerin Gence üzerinde gerçekleşmesi gerekse de İran'ı Kafkasya'ya bağlayan önemli bir geçiş noktasında bulunması Gence'nin askeri ve stratejik önemini artırmıştır. Bu nedenle bölge tarihi süreç içerisinde büyük devletlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Kafkasya üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki kıyasıya mücadeleler 16. ve 17. yüzyıllarda sürmüş ve bu durum 18. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmiştir. İran'ın içinde bulunduğu iç karışıklıklar doğuda Afganlıların ve kuzeyde Rusların saldırılarına maruz kalması üzerine padişah III. Ahmed döneminde İran'a harp açılmıştır. 1723 yılında İran'ın Kafkasya'da bulunan toprakları Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Bu bölgelerden biri de Gence olmuştur. Gence'nin fethine müteakip pek çok askeri sınıf bölgeye nakledilmiştir. Gence de bulunan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahire ve mühimmatlar da bölgeye intikal ettirilerek Safevi ordularına karşı bölge kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, mevcut arşiv kaynaklarından istifade edilerek 1723-1735 yılları arasında Gence 'ye nakledilen Osmanlı askeri sınıfları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca Gence 'de bulunan

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Türkçe Sosyal Bilgiler Bölümü, ugurtarih@hotmail.com, [Orcid: 0000-0002-7731-3799](https://orcid.org/0000-0002-7731-3799)

Osmanlı askerlerine temin edilen zahire ve mühimmat sevkiyatı üzerinde durulmuş konunun daha iyi anlaşılması için tablo ve grafiklerden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gence, Yeniçeri, Zahire, Mühimmat

The Conquest of Ganja by the Ottoman Armies, and its Military and Logistic Situation (1723-1735)

Abstract

Ganja has been established in the west of Azerbaijan from the right tributaries of the Kura River to the both sides of the Ganja River, and is the second largest city of Azerbaijan after Baku in terms of population in our day. Ganja is located on one of the important routes of the historical Silk Road which extends from China to Iran, Caucasus and Anatolia. As the commercial activities between Baku and Tbilisi have been conducted over Ganja and Ganja is located on an important crossing point between Iran and the Caucasus, military and strategic importance of Ganja has increased. For this reason, the region has witnessed the struggle of the great powers for sovereignty in the historical process. The cutthroat struggles between the Ottoman Empire and the Safavid Empire, which aimed to dominate over the Caucasus, had continued in the 16th and 17th centuries, and this situation had continued until the first half of the 18th century. After the internal disturbances in Iran and the attacks made by the Afghans in the east and the Russians in the north against Iran, a war has been declared against Iran during the reign of Sultan Ahmed III. In 1723, Iran's territories in the Caucasus had been conquered by the Ottoman Empire. One of these territories was Ganja. Following the conquest of Ganja, many military classes were sent to the region. In addition, grain and ammunition needed by the Ottoman army in Ganja were brought to the region, and thus, it was tried to control the region against the Safavid armies. In this study, the Ottoman military classes sent to Ganja between 1723 and 1735 have been examined in detail through the available archival resources. Furthermore, the delivery of grain and ammunition provided to the Ottoman soldiers in Ganja has been examined, and relevant tables and graphics have been used to understand the issue better.

Keywords: Ganja, Janissary, Grain, Ammunition

GİRİŞ

Gence, Bakü'nün 363 km. batısında Küçük Kafkasya dağlarının kuzeydoğu eteğinde, Kura Irmağı'nın sağ kollarından Genceçay'ın her iki kıyısında, deniz seviyesinden 445 m yükseltide Bakü-Tiflis demiryolu üzerinde yer almaktadır. Gence, Azerbaycan'ın eski şehirlerinden biri olup günümüzde

Bakü'den sonra Azerbaycan'ın ikinci büyük şehridir (Bala, 1987: 762; Efendizade, 1996: 17). Arap kaynaklarında Cenze (İbn Haykal, 2017: 298; İstahri, 2015: 298), Fars kaynaklarında Gence, Ermeni kaynaklarında Gandza olarak adlandırılan bu şehrin adının nereden geldiği ve ne zaman kurulduğu ile ilgili kesin bilgi yoktur (Efendizade, 1996: 17).

Bölge, Hz. Ömer döneminde Arap ordularının akınına maruz kalmıştır (Yakubi, 2002: 53,54; Fayda, 1994: 87). Arap ordularıyla Hazarlar arasında Kafkasya'da büyük mücadeleler meydana gelmiştir. Bu durum Emeviler ve Abbasiler döneminde de devam etmiştir (Taşağıl, 1998:116). Oğuz Türkmenlerinin bölgeye ilk taarruzları Çağrı Bey döneminde gerçekleşmişti. Çağrı Bey 1018 yılında Doğu Anadolu Bölgesindeki başarılı fetihler gerçekleştirmiş ve ardından Nahcivan Bölgesi'ne yönelmiştir. Kafkasya da Ermeni ve Gürcü komutanlara karşı başarılı seferler yaptı (Sümer, 2009: 368). Bizans İmparatoru Konstantin Oğuz akınlarına karşı 1045 tarihinde Gürcü Laparit komutasında bir orduyu Selçuklular üzerine göndermişti. Tuğrul Bey ise Gürcü, Ermeni ve Rumlardan oluşan Bizans ordusuna karşı amcasının oğlu Kutalmış'ı görevlendirdi ve 1045 güzünde Gence de yapılan savaşı Selçuklu ordusu kazandı (Turan, 2014:119,121). Sultan Alpaslan Malazgirt zaferinden önce Gürcistan seferine çıkmış ve dönüşte Gence'ye yerleşmişti. Sultan Alpaslan'ın oğlu Melikşah Gence'de hüküm süren Şaddadoğullarını uzaklaştırmış ve bölgeyi oğlu Mehmed'e tımar olarak bırakmıştı (Bala, 1987: 762). 1139 yılında Gence 'de büyük bir deprem meydana gelmişti. Bu durumdan faydalanan Gürcü Kralı I. Dimitrius, depremden yıkılmış Gence 'ye baskın yaparak şehri yağmalamıştır (Efendizade, 1996: 17). Bölge 1212-1223 yılları arasında Gürcistan'da hüküm süren Tamar'ın oğlu ve ardından gelen halefi II. Giorgi Laşa'nın hâkimiyetine girdi (Büyükçınar, 2018: 268) Ardından Moğollar orduları Kafkasya'ya doğru ilerleyerek Gence'yi istila ettiler (Grousset, 2011: 272). Gence, Moğollardan sonra İlhanlı ve Timur hâkimiyeti altına girdi (Aka, 1993: 22-28) Karakoyunlu, Akkoyunlu ve ardından Safevi Devleti'nin hâkimiyetine giren şehir Osmanlı- İran savaşlarının yaşandığı dönemlerde sürekli el değiştirmiştir.

Safevi hükümdarı Şah Tahmasb 1576 yılında vefat etmiş ve ölümünün ardından ülkede karışıklık baş göstermişti. Sünni Dağıstan, Şirvan ve Azerbaycan ahalisi Osmanlı Devleti'nin başkentine mektuplar göndererek yardım istemişti. Bu yardım taleplerini yerine getirmek amacıyla Osmanlı Devleti İran'a harp ilan etti ve 12 yıl sürecek Osmanlı- İran savaşları başlamış oldu (Kırzioğlu, 1953: 524). Vezir Lala Mustafa Paşa 5 Nisan 1578 yılında Gürcistan ve Şirvan seferlerine çıktı. Osmanlı ordusunun doğudaki serhat kalelerine doğru ilerlemesi İran sınırında hareketliliği gittikçe artırdı (Selânikî,

1999: 139; Demir, 2017: 172-174) Safevi hükümdarı Şah I. Abbas doğuda Özbeklere, batıda ise Osmanlılara karşı yaptığı savaşlarda sürekli yenilgiler aldı ve Osmanlı Devleti ile barış yapmak zorunda kaldı. 12 yıl süren Osmanlı- İran Savaşlarının ardından 21 Mart 1590 tarihinde Ferhat Paşa antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti tam bir başarı elde etti. Bu antlaşmaya göre Tebriz, Gence, Karabağ, Şirvan, Gürcistan, Nihâvend ve Lûristan bölgelerinin Osmanlı Devleti'nde kalacaktı (Kırzioğlu¹⁹⁹⁸: 376; Gümüş, 2000: 188). Ancak Safevi hükümdarı Şah Abbas 1620 yılında Gence'yi Osmanlı Devleti'nin elinden geri almayı başardı. Aydoğmuş, 2014: 71).

1639 tarihinde imzalan Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla Osmanlı- Safavi ilişkileri uzun bir sükûnet dönemine girdi. Bu sükûnet devresi 1722 tarihinde İran'ın Afganistan'a girmesi üzerine bozuldu ve ilişkiler yeniden gerginleşti. Damat İbrahim Paşa İran'ın Afganistan'ın eline geçmesini istemiyordu ve sınır komutanlarına emirler göndererek Revan, Tebriz, Gence ve Tiflis'in alınmasını istedi. Afganlı Mir Mahmud, Safevilerin başkenti İsfahan'ı ele geçirdi ve İsfahan da bulunan Safevi hükümdarı Şah Hüseyin ve ailesini esir aldı (Şem'dâni- Zade, 1976: 1-3) .Bu durumu, Bağdad Muhafızı Vezir Hüseyin Paşa ile Erzurum Valisi İbrahim Paşa İstanbul'a mektup göndererek bildirmiştir. Mektuplarında Acem diyarının her tarafının karışıklık içinde bulunduğu ve Devlet-i Âliye için münasip olan ne ise derhal müdahale edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Raşid Mehmet Efendi, 1282: 433) Osmanlı Devleti'nin İran'a müdahale etme sebeplerinden birisi de ham ipek ticaretinden elde edilen gelirlerin kontrolünü sağlamaktır. Çünkü Tebriz ve Gence ham ipek ticaretinde uluslararası bir konuma sahipti ve külliyetli miktarda ham ipek üretiminin gerçekleştiği yerlerdi (Ateş, 2001: 41). Erzurum'da gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 17 Aralık 1722 tarihinde Kars'a doğru harekete geçilmiş ve 11 gün süren yolculuğun ardından Kars'a varılmıştır. Osmanlı orduları 146 gün Kars'ta kaldıktan sonra 23 Mayıs 1723 tarihinde Tiflis'e doğru harekete geçmiştir. 28 gün süren yolculuğun ardından 19 Haziran 1723 tarihinde Tiflis'e varılmıştır. Tiflis'te 100 gün kalan Osmanlı orduları Gence' ye doğru hareket etmiş ve 28 Eylül 1723 tarihinde Gence' ye ulaşmışlardı. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi, Defter No: 1943, s. 4). Osmanlı Devleti için İran savaşları 50 milyon akçeden fazla bir ekonomik yük getirmişti. Avrupa'daki Osmanlı eyaletlerinden zorluklarla bir araya getirilen birlikler savaşın devam etmesine karşı çıkıyorlardı. İran ile 3 Ekim 1727 tarihinde dokuz maddeden oluşan bir antlaşma yapıldı. Bu maddelerin en önemli yanı; Kirmanşah, Hemedan, Erdelan, Lûristan, Nihavend, Tebriz, Azerbaycan, Gence, Karabağ ve Revan Eyaletlerinin Osmanlı topraklarına katılmış olmasıdır

(Zinkeisen' 2011:432). Nadir ise 1727 yılında Osmanlı Devleti ile yapılan antlaşmaları geçersiz saydı. Nihavend ve Hemedan'a gönderdiği memurlar vasıtasıyla bölge halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırttı (Minorsky' 2001: 22)

Bu çalışmada Osmanlı İran savaşlarının yaşandığı 1723- 1733 tarihleri arasında Gence'nin fethi ve Gence'ye gönderilen askeri sınıflar ile askerin iâşesi ve bölgeye gönderilen mühimmatlar ile ilgili bilgileri Osmanlı arşiv vesikalarından istifade edilerek ortaya konulmuştur.

1.Gence'de Bulunan Askeri Sınıflar

Serasker Ahmed Paşa'nın emrinde bulunan 40.000 kişilik Osmanlı ordusu Revan Kalesi'ni kuşattıkları esnada Erzurum Valisi Vezir Hacı Mustafa Paşa Lori Kalesi'ne yönelmiş dört beş gün süren bir kuşatmanın ardından Lori Kalesi alınmıştı. Lori Kalesi alındıktan sonra Gence 'ye doğru hareket edilmiştir. Gence 'ye varıldığında üç kolda metrisler kazılmış ve Gence halkından padişaha itaat etmeleri ve teslim olmaları istenmiştir. Ancak şehir halkından bazı muhaliflerin direnmesi üzerine harp başlamış ve kısa bir süre sonra şehir teslim olmuştur. ² Gence Kalesi'nin tesliminin ardından pek çok askeri sınıf kalede mevcut olmuştur.

1.1.Yerli Yeniçeriler

Kalelerde görev alan yerli yeniçerilere gönüllü de denilmekteydi. Gönüllü yeniçeriler iki kısımdan oluşmaktaydı. Bunlardan birincisi; şehir ve kasaba halkından oluşan ve yeniçerilerin şeref ve makamından istifade etmek isteyen maaşsız askerdi. Bu askerler kalenin en büyük zabiti olan yeniçeri ağası veya yeniçeri serdari tarafından deftere kaydedilirdi. Kaydedilen bu askerler de yeniçeri ağasına, yeniçeri ağasının bulunmadığı yerlerde ise yeniçeri serdarına bir miktar para verirdi. Maaşsız yeniçeriler savaş dönemlerinde turnacıların aracılığıyla bulundukları yeniçeri ağası veya zabiti tarafından savaş meydanlarına götürülür ve *tâshih-i bedergâh* tabiriyle yeniçerilerin ulûfe

² Çelebizade İsmail Asım Efendi Tarih-i Râşid ve Zeyli adlı eserinde Gence'nin 26 Zilhicce 1138 (25 Ağustos 1726) tarihinde Salı günü fethedildiğini ifade etmiştir. Ancak bu tarih Osmanlı Arşiv belgeleriyle uyusmamaktadır. Osmanlı ordularının Gence'ye ulaşmaları 28 Eylül 1723 tarihinde gerçekleşmiştir. Ayrıca 26 Zilhicce 1138 tarihi Salı gününe değil Pazar gününe denk gelmektedir. Bkz. Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Çelebizâde*, C.III, Haz. Abdulkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakar-Ahmet Zeki İzgöer, Klasik yayınları, İstanbul, 2013, s. 1450; BOA, *MAD.d.* 1943, s. 4.

defterlerine yazılarak gerçek bir yeniçeri olurlardı (Uzunçarşılı, 1988: 330,331; Kılıç, 2012: 96)

Osmanlı Devleti, önemli hudut kalelerine merkezdeki Yeniçeri Ocağı'ndan asker göndermenin haricinde yerlikulu yeniçeri (gönüllü), Cebeci, Topçu ve yerli kapıkulu süvarileri de bulundurmıştır. Kalenin sınıra yakınlığı, stratejik önemine göre kaledeki yerli yeniçeri sınıflarında ve mevcudunda artışlar yaşanmıştır (Kılıç, 2012: 95,96) Müstahfız, Azeb, Bevvab, Topçu ve Gönüllüya-ı Yemin ve Yesar askeri sınıflara mensup yerli yeniçerilerin Gence Kalesi'nde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yerli yeniçeriler Gence'de Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulunmaktaydılar.

1.1.1.Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar Cemaati

Mevcut belgelerde Gence Kalesi'nde bulunan Gönüllüyan- ı Yemin ve Gönüllüyan-ı Yesar cemaatleri sağ ve sol olmak üzere iki ayrı bölüme taksim edilmiştir. 25 Ocak 1726 tarihinde Gence'de bulunan Gönüllüyân- Yemin ve Yesar cemaatlerinin her iki askeri sınıfında da 1 ağa, 1 kethüda, 1 kâtib, 1 alemdar, 1 çavuş, 6 nefer bölükbaşı, 2 nefer odabaşı bulunmaktaydı. Gönüllüyân-ı yemin ve yesar cemaatinin en büyük zabiti konumunda olan ağalar 80 akçe, kethüda 40 akçe, katib, alemdar, çavuş, bölükbaşılar 25'şer akçe, 283 nefer ise günlük 15 akçeden toplamda 4245 akçe yevmiye tasarruf etmekteydiler. Her iki askeri sınıfta toplamda 300'er gönüllü bulunmaktaydı. 600 neferin bir yılda elde ettikleri mevacibleri³ ise 3.335.920 akçedir (MAD.d. 5117, s. 227).

³ Yeniçerilerin üç ayda bir almış oldukları maaşlarına ulûfe denilmektedir. Yeniçerilerin aldıkları ulufelere resmi defterlerde mevâcib veya vacib tabiri kullanılmıştır. Ulûfeli askerlerin mevacibleri üç ayda bir olmak üzere senede dört dönemde ödeniyordu. Hicri ayların üç isminin baş harfleri alınarak 4 dönem belirlenmiştir. Hicri aylardan Muharrem, Safer, Rebiü'l-evvel aylarının ilk harfleri olan M, S, R harflerinin birleşmesinden Masar dönemi oluşurken, Rebiü'l-ahir, Cemaziye'l-evvel, Cemaziye'lahir aylarının ilk üç harfinin alınmasıyla Recce dönemi oluşmuştur. Receb, Şaban aylarının ilk harfiyle Ramazan ayının N harfinin birleşmesinden Reşen Dönemi, Şevval ayının son harfiyle Zilkade ve Zilhicce aylarının ilk harflerinin birleşmesinden Lezez dönemi oluşmuştur. Masar ulûfesi Muharrem ayında, Recce ulûfesi Cemaziye'l-evvel ayında, Reşen ve Lezez dönemine ait olan ulûfelerin ikisi de Şaban ayı içinde verilmekteydi. Son iki maaşın birleştirilerek bir arada verilmesine kisteyn mevâcibi denilmekteydi. Bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara. 1988, s. 411-412.

1.1.2.Yerli Topçular

Kale topçuları kale dizdarının emrinde görevlerini yerine getirirlerdi. Kalelerdeki topçuların eğitime, güçlü olmasına büyük önem verilmiş, ihtiyaç duyulması üzerine topçu başına emir verilerek topçu ve topçu zabiti kalelere gönderilirdi (Uzunçarşılı, 1988 :52,53). Gence de bulunan yerli topçular belgede *an cemaat-i yerliyyân kal'a-i Gence* şeklinde kayıtlıdır. 25 Ocak 1726 tarihinde Gence 'de 100 nefer yerli topçu mevcuttu. Yerli topçuların zabiti olarak 1 ağa, 1 kethüda, 1 kâtib, 1 alemdar, 1 çavuş, 2 nefer bölükbaşı ve 2 nefer odabaşı bulunmaktaydı. Yerli topçuların en büyük zabiti olan ağa günlük 60 akçe tasarruf etmekteydi (MAD.d. 5117, s. 227). Ağa, topların bakım ve onarımından ve topçuların eğitilmesinden sorumluydu (Kılıç, 2012: 108, 109). Ağadan sonra en yetkili kişi kethüdadır ve ağanın yapacağı işlerde kendisine yardımcı olmaktadır. Kethüdanın yevmiyesi 30 akçedir. Kâtib 20 akçe, alemdar, çavuş, bölükbaşı ve odabaşılar 20'ser akçe, 91 nefer ise 10 akçe yevmiye tasarruf etmekteydiler (Mad. d. 5117, s. 227).

Yerli topçuların zabitleriyle Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar cemaatlerinde bulunan zabitler arasında yevmiye farkı bulunmaktadır. Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar ağaları günlük 80 akçe tasarruf ederken yerli topçular ağası 60 akçe yevmiye tasarruf ettiği görülmektedir. Neferlerde de farklılık göze çarpmaktadır. Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar neferleri günlük 15 akçe alırken, yerli topçular 10 akçe yevmiye almaktaydılar. Bu durum Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar cemaatinin statüsünün yerli topçulardan daha fazla olduğunu göstermektedir (MAD.d. 5117, s. 227).

1.1.3.Azebler

Azeb kelimesi, henüz evlenmemiş bekâr erkek veya kadın anlamına gelmektedir. Latin kroniklerinde korsan, deniz haydudu gibi anlamlarda kullanılmıştır (Köprülü, 1979: 81,82). Bu askeri sınıf, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda Osman Bey'e bağlı olarak kurulmuş ücretli askerlerdi. Yeniçeri Ocağı kurulmadan önce devletin daimi ordusunu azebler oluşturmuştu (Akdağ, 1999: 223). Yeniçeri Ocağı kurulduktan sonrada varlıklarını sürdürmüş ve 15. yüzyılın ortalarında sayıları 30 bini bulmuştur (Paklalin, 1983: 129). Azeb askerleri aslen Türk olup, genellikle Anadolu'dan temin edilmekteydi. Osmanlı ordusunda hafif piyade sınıfının bir kolunu oluşturan Azeb askerleri ilk dönemlerde yaya ve deniz azebleri olarak iki kısma ayrılmıştır. Bir müddet sonra yaya azeblerinin içindeki bir kısım Azeb

askerleri kalede maaşlı olarak görev almaya başlamış, ancak yaya azebleri 16. yüzyılın ortalarında kaldırılmıştır (Uzunçarşılı, 1979: 82,83; Sertoğlu, 1986: 39).

Kale azeblerinin mevcudu kalelerin stratejik önemine göre değişmekteydi. Azebler, yeniçerilerde ve diğer ocaklarda olduğu gibi “orta” adı verilen gruplara ayrılıyordu. Her ortanın başında reis, odabaşı ve bayraktar bulunmaktaydı. Azeblerin idaresi de azebler ağası ve kâtibin elinde idi. Azeb ağası azeblerin başkomutanıydı. Kâtib ise azeblerin isimlerini ve gelirlerini kaydederd. Eyaletlerde görev yapan azebler beylerbeyinin maiyetinde sefere katılırlardı. Kara azeblerinden kale muhafızlığı görevinin dışında zaman zaman köprücülük ve lağımcılık hizmetlerinde de faydalanılmıştır (Bostan, 1991: 312). Gence Kalesi’nde 25 Ocak 1726 tarihinde bulunan azeblerin sayısı 800’dür. Yerli neferler içerisinde en kalabalık askeri sınıfı oluşturmuştur. Belgede Azeb askerleri 8 cemaate taksim edilmiş ve her bir cemaatte 100 nefer yer almıştır. Her cemaatin bir ağası, kethüdası, kâtibi, alemdar, odabaşı ve bölükbaşılar mevcuttu. Söz konusu azeb cemaatine mensup zabitlerin aldıkları yevmiyede bir değişiklik mevcut değildi. Ağa 70 akçe, kethüda 40 akçe, katib, alemdar, çavuş, bölükbaşı ve odabaşılar 20’şer akçe yevmiye elde etmekteydi. Azeb Ağa ve kethüdaların yerli topçu ağa ve kethüdasından daha fazla yevmiye tasarruf ettikleri görülmektedir. Topçu ağası 60 akçe yevmiye alırken, Azeb ağaları 70 akçe yevmiye almaktaydılar. Topçu kethüdası 30 akçe yevmiye alırken, Azeb kethüdası 40 akçe yevmiye tasarruf etmekteydi (MAD.d. 5117, s. 227-228)

1.1.4.Müstahfızlar

Arapça ’da korumak, ezberlemek anlamına gelen hıfz kökünün “istif’âl” kalıbından türeyen müstahfız kelimesi; “koruyan, muhafaza eden” demektir. Müstahfız, Ortaçağ İslam kaynaklarında kale komutanı ile emrindeki askerleri ifade etmektedir. Osmanlı Devleti kale komutanının emrinde bulunan askerler için de bu tabiri kullanmıştır. Müstahfızlar bulundukları bölgenin asayiş ve güvenliğini sağlamak, hudut kalelerini düşman akınlarına karşı korumakla vazifelidirler (Müstahfız, 1991: 109) Müstahfız ismi arşiv vesikalarında hisar eri olarak da geçmektedir. Dolayısıyla bu iki kelime eş anlamlıdır. Müstahfızlar da tıpkı azebler gibi hafif piyade sınıfında bulunan askerlerdir (Van, 1997: 397). 19 Ağustos 1727 tarihinde Gence Kalesi’nde 50 nefer müstahfız bulunmaktaydı (BOA, MAD.d.2548, s. 5).

1.1.5.Yerli Cebeciler

Cebeciler; kapıkulu ordusunun yaya kısmından olup cemaat ve bölük şeklinde teşkilatlanmışlardır. Yeniçerilere ait çeşitli silah araç ve gereçlerin bakımını ve tedarikini sağlamak, savaş zamanında silah araç ve gereçleri savaş alanlarına taşımak ve savaş sonrası geri toplamak, gerekli olanları tamir etmek gibi önemli görevleri vardı. Hükümet merkezinde cebecilere ait cephane denilen bir silah deposu bulunmakta idi. Bu durum önemli sınır kalelerinde de görülmüş, kalelerde cephane ve bir miktar cebeci muhafızı bulundurulmuştur (Uzunçarşılı¹⁹⁸⁸: 3-5). 25 Ocak 1726 tarihinde 100 nefer Azeb askeri bulunmaktaydı. Cebeci Ağası Osman Ağa günlük 60 akçe yevmiye tasarruf ederken, kethüda 40 akçe, alemdar ve çavuş 20 akçe elde etmekteydiler. Ayrıca yerli cebeci cemaati içinde iki nefer bölükbaşı ve 2 nefer odabaşı bulunmaktaydı. Bölükbaşı ve odabaşı 20'şer akçe yevmiye tasarruf etmekteydiler (BOA, MAD.d. 5117, s. 228)

1.1.6.Bevvâblar

Bevvâb, Arapça kökenli bir kelime olup; kapıcı, kapı bekçisi anlamına gelmektedir (Pakalın, 1983: 212). Bevvabın en önemli görevi, mülki amirlere ait saray kapılarını korumaktır (Kılıç, 1997, 330). 25 Ocak 1726 tarihinde Gence Kalesi'nin kapılarını muhafaza etmekle görevli 10 nefer bulunmaktaydı. Bu neferlerin günlük yevmiyesi ise 25'er akçedir. Dolayısıyla bevvaplara 1 günde ödenen toplam yevmiye 250 akçe, bir yıllık mevacibleri ise 88.500 akçedir (BOA, MAD.d. 5117, s. 231).

1.1.7.Neccar

Neccar, dülger, doğramacı anlamında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1983: 666). Yapılarda iskelet kurulması, tavan, çatı, döşeme, merdiven gibi işlerin yapımında çalışan işçiler gurubudur (Sönmez, 1997: 82). Gence Kalesi'nde de *an cemaat-i neccaran* şeklinde kaydı düşülmüş bir askeri sınıf mevcuttu. Ancak bu askeri sınıf muharip bir askeri sınıf değildi. 25 Ocak 1726 tarihinde Gence Kalesi'nde neccar cemaati 20 neferden müteşekkildi. Neccar cemaati içinde günlük 60 akçe yevmiye tasarruf eden 1 mimarbaşı bulunmaktaydı. Mimarbaşı kalelerinin bakım, onarım ve inşaatından sorumluydular. Mimarbaşına yapacağı işlerde yardımcı olan 1 kethüda bulunmaktaydı. Kethüdanın yevmiyesi ise 30 akçedir. Ayrıca Neccar

cemaatinin zabitleri içinde 1 çavuş ve 1 bölükbaşı mevcuttu. Çavuş ve bölükbaşının 15'er akçe yevmiye elde etmekteydiler. Neccar cemaatinin içinde bulunan diğer 16 neferin yevmiyesi de 10 akçedir (BOA, MAD.d. 5117, s. 231).

20 Ocak 1726 tarihinde Erzurum Valisi olup Gence seraskeri olan Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde Gence Kalesi'nde bulunan ve 22.700 akçe yevmiye tasarruf eden ulûfeli 1.732 piyade ve süvari yerli neferlerin isimlerinin deftere yazılarak İstanbul'a gönderildiği ve bu defterin İstanbul'da hazine-i âmire defterine kaydedildiği, ihtiyaç duyulması halinde Acem taifesinden olup harbe kadir olanlardan da asker tahrir edebileceği bildirilmişti. Dolayısıyla belgeden Gence'de bulunan yerli neferlerin Gence'de temin edilmediği, Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinden temin edildiği anlaşılmaktadır (BOA, MAD.d. 5117, s. 231) Nitekim benzeri bir durumu Revan Kalesi'nde görmek mümkündür. Mevcut belgede Revan Kalesi'nde bulunan yerli neferlerin isimlerinin altında Adana, Kars, Erzurum, Ardahan, Ahıska, Sivas, Diyarbakır, Arapkir ve Bosna gibi kayıtlara rastlanılmıştır (BOA, MAD.d. 5117, s. 188)

Gence Kalesi'nde bulunan yerli neferlerin mevacibleri Gence cizyesinden karşılanmıştır. 9 Ocak- 27 Ekim 1726 tarihleri arasında Gence ve Lori kalelerinde bulunan yerli yeniçerilere 47.703,5 kuruş ödeme gerçekleştirilmiş ve baş muhasebeye de kaydedilmiştir (BOA, MAD.d. 5117, s. 232).

1.2.Dergâh-ı Âli Yeniçerileri

İstanbul'da bulunan yeniçeriler merkezdeki hizmetlerinin yanında taşrada da görevlendirilmiştir. Yeniçerilerin taşradaki en önemli görevleri sahillerde ve hudut bölgelerinde bulunan kalelerin muhafızlığıdır. Hudut bölgelerine giden yeniçeriler, üç yıl süreyle kale muhafızlığı görevini yerine getirir ve görevleri sona erdikten sonra İstanbul'a geri dönerlerdi. İstanbul'a dönen yeniçerilerin yerlerine yeni yeniçeri ortaları atanmaktaydı (Uzunçarşılı, 1998: 324- 325). İstanbul'dan gelen yeniçeriler atandıkları hudut kalelerine neferlerinin dışında tüm zabitleriyle birlikte atanmaktaydılar. İstanbul'dan ataması yapılan yeniçerilerin ulûfe ödemeleri, muhafazasında bulundukları kalenin yerli kulları ile birlikte gerçekleşmekteydi (Kılıç, 2012: 118). Mevcud belgelerden merkezden gönderilen yeniçeriler Dergâh- Âli veya Dergâh-ı Muallâ yeniçeriler olarak kaydedilmiştir.

Gence Kalesi'ne İstanbul'dan nakledilen Dergâh-ı Âli Topçuları, Dergâh-ı Âli Top arabacıları, Dergâh-ı Âli Cebeci, Sipahi ve Silahdar gibi

çeşitli askeri sınıflar bulunmaktaydı. Ayrıca cemaat ortaları, sekban ve ağa bölüklerinden oluşan yeniçerileri de Dergâh-ı Âli yeniçerileri şeklinde ayrı bir sınıf olarak belgede gösterilmiştir. Aşağıdaki grafikte Gence Kalesi'nde bulunan yeniçerilerin sayısı verilmiştir.

Grafik 1. 25-29 Aralık 1726 Tarihleri Arasında Gence Kalesi'nde Bulunan Yeniçerilerin Mevcudu⁴

Yukarıdaki grafikte Gence Kalesi'nde bulunan yeniçerilerin sayısı verilmiştir. Bu grafikte en fazla yeniçeri sayısı cemaat ortaları, sekban ve ağa bölüklerinden oluşan Dergâh-ı Âli yeniçerilerin yer aldığı görülmektedir. Ardından Silahdar ve Cebeci sınıfına mensup askerleri sınıflar gelmektedir. En az askeri sınıf ise top arabacılarında görülmektedir.

7 Kasım 1725 tarihinde Gence Kalesi'nde Vezir Mustafa Paşa'nın maiyetinde bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top arabacıları, Sipah ve Silahdarlara 25.653,5 kuruş mevacib ödenmiştir. En fazla ödeme de cemaat ortaları, sekban ve ağa bölüklerinden oluşan Dergâh-ı Âli yeniçerilerine yapılmıştır. Söz konusu tutar 23.000 kuruştur. Cebecilere 1.475 kuruş, topçulara ise 520 kuruş ödeme gerçekleştirilmiştir (MAD.d. 3375, s. 17). 10 Aralık 1726 tarihli belgede Gence ve Lori kalelerinde görevli dergâh-ı

⁴ BOA, MAD.d.2548, s. 1.

âli yeniçerilerinin 9 Eylül- 6 Aralık 1725 tarihlerine ait Masar ve 7 Aralık 1725- 4 Mart 1726 tarihlerine ait Recec mevaciblerinin tutarı 18,500 kuruştur. Cebecilerin 1.686 kuruş, topçuların ise 658,5 kuruşa tekabül ettiği belgeden anlaşılmaktadır (MAD.d. 3375, s. 23).

18 Şubat 1727 tarihinde Gence Kalesi'nde görevli Dergâh-ı Âli yeniçeri, Cebeci, Topçu ve Top arabacılarına 5 Mart-1 Haziran 1726 tarihlerine ait Reşen ve 2 Haziran 28 Ağustos 1726 tarihlerine ait Lezez ulûfelerinin tutarı 74.133 kuruş 54 akçedir. Bu meblağ Hazine-i Âmire'den karşılanmıştır. Ücretinin nakline Hassa Silahdarlarından el-haç Ali Ağa mübaşir tayin edilmiştir. Ulufenin neferlere tevzi edilmesi için de Gence' de bulunan ocak ağalarına bu meblağ teslim edilmiştir (Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri, Defter No: 1848 s. 2,3).

Aşağıdaki grafikte 3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735 tarihleri arasında Bağdad, Kerkük, Revan, Tiflis, Gence, Trabzon, Gori, Şehriban ve Van Kalelerinde Bulunan Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin Mevcudu Verilmiştir.

Grafik 2: 3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735 Tarihleri Arasında Osmanlı Devleti'nin Bazı Serhat Kalelerinde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Mevcudu⁵

⁵ BOA, BŞM.d. 1848, s. 2,3.

Yukarıdaki grafikte en fazla Dergâh-ı Âli Yeniçeri sayısı Bağdad, Revan Gence ve Tiflis kalelerinde olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise İran hükümdarı Nadir Han'ın askeri faaliyetleriyle alakalıdır. Nadir Han, Kerkük ve Erbil üzerine iki ordu göndermiş ve Uğurlu Han isminde bir kumandanını da Gence Kalesi üzerine göndermiştir. Nadir Han bizzat kendi ordusunun başında Kerkük tarafına gelip ardından Bağdad'ı kuşattı. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti Bağdad, Revan, Tiflis ve Van taraflarına aceleyle asker sevkıyatı yaptı (Uzunçarşılı, 2011: 225). Aşağıdaki Grafikte de 3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735 tarihleri arasında Bağdad, Kerkük, Revan, Tiflis, Gence, Trabzon, Gori, Şehriban ve Van Kalelerinde Bulunan Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin mevacibi verilmiştir.

Grafik 3: 3 Haziran 1734- 23 Mayıs 1735 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin Bazı Serhat Kalelerinde Bulunan Dergâh-ı Âli Yeniçerilerinin Kuruş Cinsinden Mevacibi⁶

⁶ BOA, BŞM.d. 1848, s. 2,3.

Yukarıdaki grafikte en fazla mevacib tasarruf eden yeniçerilerin Bağdad ve Revan kalelerinde görev yapan yeniçerilerin olduğu görülmektedir. Bağdad ve Revan'dan sonra sonra en fazla mevacib ödemesinin de Gence Kalesi'nde görevli yeniçerilere yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu mevacibin 25.000 kuruşu Erzurum, 25.000 kuruşu İzmir, 15.000 kuruşu Kastamonu, 5.000 kuruşu Filibe ve 40.344 kuruşu Diyarbakır cizye ve voyvodalığından karşılanmıştır (BOA, BŞM.d. 1848: 2).

2.Gence'ye Nakledilen Zahire

Gence'nin Osmanlı idaresine geçmesinin ardından bölgede bulunan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacı temin edilmeye çalışılmıştır. Gence de bulunan ve belgede kendisini İslam ordusu olarak vasıflandıran bu ordunun zahire ihtiyacı, Erzurum, Kars, Tiflis ile Tiflis'e bağlı çeşitli sancak ve kazalardan sağlanmıştır. Tiflis ve Çıldır eyaletlerinden Gence'ye yoğun bir zahire tedarikinin yapıldığı mevcut belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim Çıldır muhafızı İshak Paşa'ya 16 Ocak- 14 Şubat 1725 tarihleri arasında gönderilen

hükümde 159.150 İstanbul kilesi⁷ un, buğday ve arpa Gence' ye nakledildiği bildirilmişti (Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri, Defter No: 133, s. 49/166).

Tablo 1: Tiflis Eyaleti'ne Bağlı Gori, Tiryalet ve Somkhiti Sancaklarından Gence' ye Nakledilen Zahire Miktarı ve Yapılan Masraflar (1 Şubat 1725)⁸

Temin Edilen Yer	Buğday (İstanbul kilesi)	Buğdaya yapılan masraf	Arpa	Arpaya yapılan masraf
Gori	2.000	75.000 akçe	10.000	300.000 akçe
Tiryalet	2400	90.000 akçe	12000	360.000 akçe
Somkhiti	2000	75.000 akçe	8.000	240.000 akçe
Toplam	6400 İstanbul kilesi	240.000 akçe	30.000 İstanbul Kilesi	700.000 akçe

Yukarıdaki tabloda Gence Kalesi'nde bulunan Osmanlı askerlerinin ihtiyaç duydu buğday ve arpanın Tiflis Eyaleti'ne bağlı Gori, Tiryalet ve Somkhiti sancaklarından ne miktarda karşılandığı ve yapılan masraflar ortaya konulmuştur. En fazla buğday ve arpanın Tiryalet Sancağın'dan, en az buğday ve arpa ise Somkhiti Sancağın'dan temin edilmiştir. Buğdaya yapılan masrafın arpaya oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Çünkü buğdayın rayiç bedeli arpaya göre daha fazladır.

Çıldır'dan Gence' ye nakledilen buğday, un ve arpanın Tiflis'e tabi Gori, Tiryalet ve Somkhiti sancaklarından daha fazladır. 8 Şubat 1725 tarihinde Çıldır'dan toplam da 60.000 kile arpa, 20.000 kile buğday ve 12.500 kile un mubayaa edilmiştir. Çıldır'dan temin edilen un da tımar ve zeamet sahiplerinin ambarlarından elde edilmiştir. Tiflis Eyaleti ile Çıldır'dan satın alınan zahireye toplam da 44.562,5 kuruş masraf yapılmıştır. Bu masraf Hazine-i Âmire'den nakit olarak karşılanmıştır (BOA, MAD.d. 3156, s. 196) Aşağıdaki grafikte

⁷ Halil İnalçık bir kilenin standart değerini 25,659 kg, bir İstanbul kilesinin de 24.215 kg olduğunu belirtmiştir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos, 2004

⁸ BOA, MAD.d. 3156, s. 196.

Tiflis ve Çıldır'dan Gence nakledilen buğday, un ve arpaya yapılan masraf gösterilmiştir.

Grafik 4: Tiflis ve Çıldır'dan Gence'ye Nakledilen Buğday, Un ve Arpaya Kuruş Cinsinden Yapılan Masraf (8 Şubat 1725/ 24 Cemaziye'l-evvel 1137)⁹

Yukarıdaki grafikte en fazla masrafın arpaya yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise arpanın tüketimine daha fazla ihtiyaç duyulmasıdır. Ancak buğday ve unun rayiç fiyatı arpaya kıyasla daha fazladır.

Gence ve Şirvan da bulunan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacının karşılandığı diğer bir bölge Kars Eyaleti olmuştur. Kars Eyaleti İran harplerinde Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacını karşılayan en önemli bölgelerden biridir. Nitekim 9 Şubat 1725 tarihli belgede Van ve Revan'da bulunan Osmanlı ordusuna iki üç defa zahire tedarikini sağlayan eyaletlerden birinin Erzurum diğeri de Kars Eyaleti olduğundan bahsedilmiştir. Kars Eyaleti'nden bu kez de Gence ve Şirvan'da bulunan Osmanlı ordusuna zahire tedarik edilmesi istenmiştir. 9 Şubat 1725 tarihinde Kars Eyaleti'ne bağlı bazı kazaların tahammüllerine göre mubayaa edilecek zahire miktarı toplamda 87.000 İstanbul kilesidir. Bu miktarın 66.000 İstanbul kilesini arpa, 10.000 İstanbul kilesi un, 11.000 İstanbul kilesi buğdaydan oluşmaktaydı (MAD.d. 3156, s. 226) .

Tiflis ve Çıldır Muhafızı İshak Paşa'ya 26 Kasım- 6 Aralık 1725 tarihinde gönderilen hükümde Gence de serasker olan Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya Kars'tan zahire tedarikinin mümkün olmadığı dolayısıyla

⁹ BOA, MAD.d. 3156, s. 196.

ihtiyaç duyulan zahirenin Tiflis ve Çıldır'dan eyaletlerinden mubayaa edileceği bildirilmişti. Vezir Mustafa Paşa, Çıldır da 20.000 kile zahireyi nakit olarak satın almıştı ve 80.000 kile zahirenin mubayaasına da memur edilmişti. Tiflis Eyaleti'ne bağlı Somkhiti, Terbelat(?), Tıryalet, Gori ve Kartli sancakları ile Kaplanoğullarından 30.000 sumar¹⁰ arpa, 5.000 sumar un ve 5.000 sumar buğdayın satın alınması ve arabalara yüklenip Gence Kalesi'ne nakledilmesi emredilmiştir. Gence de tutulan zahire defterinde ise ambar da 94.100 kile zahirenin kaldığı İstanbul'a bildirilmişti. Hükümde, Tiflis ve Çıldır'dan mubayaa edilecek 180.000 zahirenin 130.000 kilesini arpa, 30.000 kilesini buğday ve 20.000 kilesini un teşkil etmekteydi. Mubayaa edilen zahirenin Tiflis ve Çıldır da tutulacak öküz ve arabalarla Gence'ye nakledilmesi istenmiştir (MHM.d. 133, s. 49/166). Çıldır ve Tiflis'te temin edilen zahirenin Gence'ye süratli bir şekilde nakledilmesi için Tiflis'ten 2.000 araba çıkarılması emredilmişti. Zahirenin nakli için Tiflis'in yerli ahalisi olan Göçerlü ulus taifesinden nakliye hususunda yardım etmesi istenmiştir. Ayrıca Tiflis muhafızı olan İshak Paşa'ya hitaben Akçekale, Lori, Kazak, Borçalı, Temürcü Hasanlu bölgeleriyle, Baydar cemaati ile Tiflis ahalisinin kendi tavileleriyle zahireyi Gence'ye taşıması hususunda emr-i şerif verilmiştir (MAD.d. 3156, s. 200). 4 Aralık 1725 tarihinde Gence kışlağında bulunan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahirenin nakliyesine 30.000 kuruş masraf ortaya çıkmıştı. Söz konusu masrafın Hâzine-i Âmire tarafından karşılanması emredilmişti (MAD.d. 3156, s. 201). Ancak 17 Mart 1726 tarihine kadar 5.479 kile un, 16.596 kile buğday ve 65.104 kile arpanın ambarda kaldığı dolayısıyla Tiflis ve Çıldır da mubayaa edilen 180.000 kile zahirenin tek bir kilesi bile gelmemişti. Söz konusu zahirenin bir an önce Gence'ye nakli ve gerekli nakliye ücretinin de Tiflis defterdarı tarafından verilmesi emredilmişti (MHM.d. 133, s. 191/678). Aşağıdaki tabloda da Gence'de bulunan Osmanlı Ordusu için Çıldır Eyaleti'ne bağlı kaza ve sancaklardan temin edilen arpa ve buğday miktarı verilmiştir.

Tablo 2: Gence Kalesi'nde Bulunan Osmanlı Ordusu İçin Çıldır Eyaleti'nden Temin Edilen Zahire Miktarı (23 Aralık 1726)¹¹

Sancak veya Kaza İsmi	Buğday (İstanbul kilesi)	Arpa (İstanbul Kilesi)
Ahıska Kazası	3.400	3.400
Hartos Sancağı	1.100	1.100
Ahılkelek Sancağı	1.300	1.300
Çıldır Sancağı	1.150	1.150
Ardahan Sancağı	1.500	1.500

¹⁰ Sumar mahalli bir ağırlık ölçü birimidir. 1 Sumar 4 İstanbul kilesine eşittir. Bkz: BOA, MAD.d. 3156, s. 196.

¹¹ BOA, MAD. d. 3156, s. 218.

Osmanlı Ordularının Gence'yi Fethi, Askeri Ve Lojistik Durumu (1723-1735)

Göle Sancağı	1.150	1.150
Penek Sancağı	1.100	1.100
Oltu Sancağı	1.150	1.150
Mamrevan Sancağı	1.150	1.150
Pertekrek ve Keskin Sancakları	1.600	1.600
Livane, Suvane(?) ve Okalı (?) Sancakları	1.800	1.800
Ardanuç ve Gümüşhane Sancakları	1.400	1.400
Tavaskar Kazası	800	800
Acara-i Süflâ Sancağı	825	825
Acara-i Ulyâ Sancağı	625	625
Mahcil Sancağı	1.650	1.650
Tercuma (?) Sancağı	1.650	1.650
.....(?)	1.350	1.350
Toplam	25.000 İstanbul Kilesi	25.000 İstanbul Kilesi

Yukarıdaki tabloda Gence Kalesi'nde bulunan Osmanlı askerlerine Çıldır Eyaleti'ne bağlı kaza ve sancaklardan temin edilen arpa ve buğday miktarı gösterilmiştir. Gence'ye en fazla zahire tedarik eden bölgenin 3.400 İstanbul kilesi buğday ve 3400 İstanbul kilesi arpa ile Ahıska Kazası olduğu görülmektedir. Ahıska'yı Pertekrek ve Keskin Sancakları takip etmektedir. En az arpa ve buğdayın temin edildiği sancak ise Acara-i Ulyâ Sancağı olduğu görülmektedir.

Sonraki mühimme kayıtları incelendiğinde Gence'ye ne miktarda zahirenin nakledildiğini tespit etmek mümkün olmuştur. 3-13 Mayıs 1726 tarihleri arasında Vezir İshak Paşa'ya gönderilen hükümde Tiflis ve Çıldır'dan gönderilmesi gereken 180.000 zahireden 140.000 zahirenin geldiği ve geriye kalan 40.000 kile zahirenin de kısım kısım gönderileceği belirtilmişti. Gence'de bulunan Osmanlı ordusunun zahire ihtiyacının karşılandığı diğer bölgeler ise Erzurum ve Kars'tır. Bu bölgedeki mahsullerin ordu için tedarik edilmesi istenmiştir. Ancak tedarik edilecek zahirenin miktarı ile ilgili bilgi mevcut değildir. Erzurum ve Kars'tan Gence'ye daha önceden nakledilen zahire için de 25.000 kuruş ödeme yapılmıştı (MHM.d. 133, s. 214/ 733). Zahirenin nakliyesi için de Erzurum, Tiflis ve Çıldır'dan davar, katır ve bargirlerin tutulup Gence ve Şirvan seraskeri olan Vezir Mustafa Paşa'ya ulaştırılması emredilmekteydi (MHM.d. 133, s. 299/995).

Erzurum Valisi olup Gence ve Şirvan'da bulunan Vezir Mustafa Paşa'ya Tiflis ve Çıldır'dan daha fazla zahire tedarik ettirilmesine yönelik İstanbul'dan emirler gönderilmiştir. Çıldır ve Tiflis eyaletlerinin yeni mahsulünden toplamda 200.000 İstanbul kilesi zahirenin mubayaa edilmesi istenmiştir. Söz konusu zahirenin 100.000 kilesi Tiflis, 100.000 kilesi ise Çıldır Eyaleti'ne tabi kazaların

tahammüllerine göre tevzi edilmesi emredilmişti. Bunun üzerine Tiflis ve Çıldır'a tabi sancakların hisselerine düşen buğday, un ve arpanın tevzi edildiğine dair mühürlü zahire defteri İstanbul'a gönderilmiş ve orada da baş muhasebe defterine kaydedilmişti (MAD.d. 3156, s. 218). Zahirenin satın alınması ve Gence Kalesi'ndeki kaza memuruna teslim edilmesi için Hâzine-i Âmire'den nakit 15.000 kuruş gönderilmiştir. Bu meblağ Tiflis defterdarı Halil Ağa'ya teslim edilmiş ve baş muhasebe defterine de kaydedilmiştir (22 Ağustos 1726). Söz konusu 200.000 kile zahirenin ancak 40.000 kilesi Tiflis'ten ve geriye kalan 130.000 kile zahire ise Çıldır'dan temin edilmişti. Bu durum Çıldır'ın zahire üretim kapasitesinin Tiflis'e göre daha fazla olduğunu göstermektedir. Nitekim Tiflis Eyaleti'nde 10.000 kile buğday, 30.000 kile arpa elde edilmişken, Çıldır Eyaleti'nde 100.000 kile arpa, 20.000 kile buğday ve 20.000 kile un temin edildiği görülmektedir. Aşağıdaki grafikte Tiflis ve Çıldır eyaletlerinden Gence'ye nakledilen zahireye yapılan masraf belirtilmiştir (MAD.d. 3156, s. 200).

Grafik 5'te Gence Kalesi'ne nakledilen zahire için en fazla masrafın Çıldır Eyaletine yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi ise Tiflis Eyaleti'nde tedarik edilen buğday ve arpa miktarı 40.000 kile iken Çıldır'da 120.000 kile olmasıdır. Ayrıca Tiflis Eyaleti'nde un temin edilmezken, Çıldır Eyaleti'nde 20.000 kile un temin edilmiş olmasıdır.

Gence' de bulunan Vezir Mustafa Paşa'nın emrinde bulunan Osmanlı ordusunun 1726-1727 (H. 1139) yıllarına ait zahire ihtiyacının karşılanması için Tiflis muhafızı Vezir İshak Paşa görevlendirilmişti. Vezir İshak Paşa marifetiyle Tiflis ve Çıldır'da mubayaa edilen buğday ve arpa miktarı 101.103 kiledir. Söz konusu buğday ve arpa Gence' ye nakledilmiş ordu defterdarına teslim edilmiştir. Ordu defterdarına zahirenin teslim edildiğine dair mühürlü temessük verilmiş ve baş muhasebe kalemine kaydedilmiştir (MAD.d. 3156, s.221).

Grafik 5: Tiflis ve Çıldır'dan Gence Kalesi İçin Satın Alınan Zahireye Kuruş Cinsinden Yapılan Masraf (22 Ağustos 1726)¹²

¹² BOA, MAD.d. 3156, s. 200.

Tiflis defterdarı ve mütesellimi marifetiyle 19 Ekim 1728 tarihinde Gence Kalesi için 7.500 kile un ve 15.000 kile arpa satın alınmıştır. Satın alınan buğday ve arpa ücreti ile nakliyesi için dergâh-ı âli gönüllü çavuşlarından Hasan Ağa mübaşir tayin edilmiştir. Yapılan masrafın Tiflis cizyesi irsaliyesinden karşılanması emredilmiştir. Ancak masrafın bedeli belgede belirtilmemiştir (MAD.d. 14351, s. 187).

14 Aralık 1729 tarihinde İshak paşa marifetiyle 15.000 kile buğday ve 15.000 kile arpa olmak üzere toplamda 30.000 kile buğday ve arpa mubayaa edilmişti. Çıldır da mubayaa edilen buğday ve arpa miktarı ise Tiflis'ten daha fazlaydı. Çıldır da 25.000 kile buğday ve 25.000 kile arpa olmak üzere toplamda 50.000 kile buğday ve arpa temin edilmişti. Tiflis ve Çıldır'da mubayaa edilen buğday ve arpaya 13.333 kuruş 1 akçe masraf yapılmıştı (MAD.d. 14351, s. 74).

22 Mayıs 1735 tarihinde Gence' de bulunan Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu zahiren karşılandığı bölge Erzurum olmuştur. 22 Mayıs 1735 tarihinde Revan ve Gence kalelerine nakledilen zahireden sonra Erzurum Kalesi'nde 48.068,5 İstanbul kilesi buğday, 41.460,5 İstanbul kilesi arpa kalmıştır (Bab-Defteri Mevkufat Mübaşir Defteri, Defter No: 31826, s. 2).

3. Gence'ye Nakledilen Mühimmat

Gence'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından bölgeye nakledilen mühimmatının İstanbul, Trabzon, Erzurum ve Tiflis'ten karşılandığı anlaşılmaktadır. Mühimmat yüklü gemiler İstanbul'dan Trabzon'a varmakta ve

ardından bargirlerle taşınarak Erzurum, Tiflis, Revan, Gence gibi kalelere nakledilmekteydi (MAD. d. 4813, s. 6). Trabzon Ambar Emmini Mustafa'ya 10 Mayıs 1733 tarihinde gönderilen bir hükümde Trabzon'da bulunan çeşitli mühimmatlarla birlikte Trabzon ambarında bulunan zahirenin Erzurum'a ve Erzurum'dan da Revan, Gence, Van ve Tiflis kalelerine gönderilmesi emredilmiştir. Trabzon'dan Erzurum'a mühimmat ve zahirenin taşınması için Erzurum Eyaleti ile Bayburt Kazası'ndan mekkâre tavilelerinin hazırlanması ve bunun için de İstanbul'dan 10.000 kuruş ödemenin nakit olarak yapılacağı bildirilmiştir (Muallim Cevdet Tasnifi- Askeriye, No: 54118).

3.1.Gence'de Bulunan Harp Malzemeleri

Osmanlı Devleti askeri teçhizat üretimini dikkatlice düzenlemekteydi. İmparatorluk topraklarında çok sayıda baruthane kurulmuştu. Güherçile ve odun kömürü çoktu. Kükürt az olmasına karşın ihtiyaçları karşılamada yeterliydi. Bakır, demir ve kurşun eksikliği de yoktu. Ancak tunç toplarının yapmak üzere bakırla karıştırılan kalay yeterli düzeyde değildi (Chase, 2008: 111). Osmanlı Devleti gerekli gördüğü ve ihtiyaç duyduğu tophaneleri İstanbul dışındaki bir takım yerlerde ve önemli hudut kalelerinde bulundurmıştır. Anadolu'da Diyarbakır, Erzurum, Birecik, Mardin, Kığı, Irak'ta Bağdat ve Basra, Mısır da Kahire ve İskenderiye'de top dökümhaneleri mevcuttu (Muhtar, 2013: 61). Osmanlı Devleti bu bölgelerde top dökümü ve gülleri yaparak gerekli yerlere nakledilirdi. Top ve top mermisinin yapımı için ihtiyaç duyulan dökücü ustaları ve ameleler İstanbul'dan gönderilirdi (Uzunçarşılı, 1988: 45-47). Gence Kalesi'nde yapılan yoklama sonucunda tanzim edilen defterlerle Erzurum ve Tiflis ile ilgili mühimmat kayıtlarından Gence' de bulunan top, havan topu, çeşitli ağırlara sahip yuvarlak ve humbara çeşitleri ile diğer askeri mühimmatlarla ilgili bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur.

3.1.1.Top

Tiflis, Tob-karaağaç ve Gence Kalesi'nin ihtiyaç duyduğu toplar 23 Aralık 1725- 24 Aralık 1726 tarihleri arasında Tiflis'te dökülmüştür. Gence Kalesi için 3 kıyyelik¹³ gülle atan toptan 10 adet ve 1,5 kıyyelik gülle atan

¹³ Halil İnalçık 1 okkanın (kıyye) 1.2828gram olduğunu ifade etmiştir. Bkz: Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", ODTÜ Gelişme Degisi, 1979- 1980 Özel Sayısı, s. 34.

toptan da 18 adet olmak üzere toplamda 28 adet top dökümü gerçekleştirilmiştir. Tiflis'te dökümü yapılacak toplar tunç toplardır. Tunç topların yapımı için 80 kıyye kalay alınmış ve 112 kuruş masraf yapılmıştır. Tiflis'teki top dökümhanesinde dökülecek toplar için İstanbul'dan teknik ve idari personel Tiflis'te bulundurulmuştur (MAD.d. 3337, s. 16).

Gence'nin ihtiyaç duyduğu topların dökümünün sağlandığı diğer bir yerde Erzurum olmuştur. Erzurum Tophânesi'nde 1731- 1732 (H. 1144) tarihleri arasında Gence kalesi için 70 adet top dökülmüştür. Top dökümü için 83.930 kıyye (107 ton 600kg) ham bakır Erzurum Tophanesi'nde bulunmaktaydı. Bu ham bakırın 48.994 kıyyesi Gümüşhane'den, 34.936 kıyyesi ise Revan'dan temin edilmişti (Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Tophâne-i Âmire Defterleri; Defter No: 18634, s. 2). Erzurum gümrük emini Ebubekir Ağa tarafından 30.648 kıyye ham bakır daha satın alınmıştır (D.BŞM.TPH.d.18634, s. 9)

Erzurum Tophânesi'nde 1731- 1732 (H. 1144) tarihleri arasında Gence Kalesi için dökülecek 70 adet top için 4.527 kıyye kalay bulunmaktaydı. Bu miktarın 2.200 kıyyesi dökümcü başı Ahmed tarafından İstanbul'dan ve 2.327 kıyyesi ise Revan Kalesi'nden gönderilmişti. Yine aynı tarihte Erzurum kadısı Abdurrahman Efendi 4.863 kıyye kalay daha satın almış ve 654.645 akçe ödeme yapılmıştır (D.BŞM.TPH.d.18634, s. 2). 30 Haziran 1732 tarihinde Gence Kalesi'nde bulunan toplar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3: 30 Haziran 1732 Tarihinde Gence Kalesi'nde Bulunan Toplar¹⁴

Topun İsmi	Çap	Karış	Yuvarlak Atar Gücü	Adet
Top			9	1
Top			5	1
Top			3	6
Top			1,5	12
Şahi Topu		5,5	1,5	6
Şahi Topu			300 dirhem	4
Misket Topu		—	100 dirhem	2

¹⁴ BOA, D.BŞM.TPH.d.18636, s. 2.

Uğur DEMLİKOĞLU

Havan Topu	45			1
Havan Topu	32	—		5
Havan Topu	24	—		1
Toplam				36

Yukarıdaki tabloda Gence Kalesi'nde 7 adet havan ve 36 adet Topun bulunduğu görülmektedir. Gence Kalesi'nde en fazla 12 adet 1,5 kıyye yuvarlak atan topun bulunduğu görülmektedir. 7 adet havan topunun 5'ini 32 çağındaki havan topu oluşturmaktaydı. Ayrıca kalede 2 adet 100 dirhem yuvarlak atabilen misket topu bulunmaktaydı. Misket topları Osmanlı Devleti'nin döktürdüğü en küçük toplardan biridir. Bu toplar 17. ve 18. yüzyıllarda 50, 100 ve 150 dirhemlik küçük mermileri atmaktaydılar (Agoston, 2006:124). Gence Kalesi'nde bulunan iki misket topu için 12.000 adet 100 dirhem büyüklüğünde mermiler bulunmaktaydı. Söz konusu mermiler İstanbul'dan Trabzon'a ve Trabzon'dan da Gence'ye nakledilmişti (D.BŞM.TPH.d.18636, s. 2).

3.1.2. Top Arabaları Ve Top Arabalarına Ait Çeşitli Koşumlar

Top arabaları imalâthanesinde topların taşınması için çeşitli araba ve tekerlekler yapılmıştır (Aydüz, 2006, s. 291). Top arabalarının üretildiği imalâthaneye kârhane denilmiştir. (Pakalın, 1983: 202). Osmanlı Devleti'nde kullanılan kundaklar, metin ağaçlardan yapılmakta olup taşıdıkları topa göre değişmektedir. Kundağın arabasında bulunan tekerlekler de oldukça kuvvetli ve demirden yapılmaktaydı (Aydüz, 2006: 288). Kundakların bağlı olduğu top arabaları da bir dingil ve iki tekerlekten oluşmaktaydı (Aydüz, 2006: 291) Osmanlı ordusu 1541 yılında Budin'i ele geçirdikten sonra burada bulunan tophane Osmanlı topçuları tarafından incelenmiş ve düz demir dingil kullanımının yerine daha farklı bir dingil ve kundak kullanımı olmuştur. Dört tekerlekli bir araba üzerine geçirilen iki demir yatak içine muylular¹⁵ yerleştirilmiş ve iki tekerlekliyle göre daha kullanışlı olduğu anlaşılmıştır (Aydüz, 2006: 291). Gence Kalesi'nde mevcut olan topların kundak ve tekerlekleri gün geçtikçe çürüyüp kullanılamaz hale gelmesi üzerine kundak ve tekerleklerinin Gence'de yeniden yaptırılması istenmiştir. İhtiyaç duyulan gerekli malzemeler İstanbul'dan sağlanmıştır. 30 Haziran 1732 tarihli belgede Gence Kalesi'nde bulunan topların kundağı ve tekerleklerinin yapımı için 1 demirci ocağı bulunmaktaydı. İstanbul'dan 7 nefer marangoz ve 1 nefer

¹⁵ Muylu; “*Top namlusunun dikine hareketini sağlamak maksadıyla iki yanına yapılmış mil veya çıkıntılı destekler*”. Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1988, s. 158

makaracı kalede istihdam edilmişti. Kalede 32 adet top kundağı yapılmıştı. Bunlardan 9 kıyyelik olandan 1 adet, 5 kıyyelik olandan 1 adet, 3 kıyyelik olandan 6 adet, 1,5 kıyyelik olandan 18 adet 300 dirhemden 4 adet, 100 dirhem olandan 2 adet imal edilmişti. Kalede 64 adet mükemmel tekerlek, 40 adet dingil makara, çeşitli büyüklüklerde 71 adet top kefçesi, 50 adet büyük manivela, 150 adet el manivelası, 150 adet top sakalı, 40 adet havan sakalı, 350 adet döşemelik elvah, 2.000 adet muhtelif çivi bulunmaktaydı (D.BŞM.TPH.d.18636, s. 2).

3.1.3.Humbara

Humbara, Farsça bir kelime olup, küpe benzediği için küp, küpçeğiz anlamına gelmektedir. İçi boş bir demir yuvarlağının içine barut, kurşun ve demir konulmak suretiyle elle veya havan topuyla atılan, halk dilinde kumbara olarak ta bilinen aletin ismidir (Pakalın, 1983: 854). El ile atılabilen humbaralara *humbara-yı dest* denilmekteydi (Erdoğan, 1999: 662). Havan mermileri önceleri taştan yapılmış daha sonraları ise humbarahanelerde humbara mermilerine bezer olarak demirden mamul edilmiştir. Havan humbaraları vesikalarda *Humbara- î Kebir* (havan humbarası) şeklinde yer almaktadır (Eralp, 1993: 138). 30 Haziran 1732 tarihinde Gence'de bulunan 7 adet havan topu için 900 adet humbara bulunmaktaydı. Bu 900 adet humbaranın 200 adedi 45, 500 adedi 32, 200 adedi ise 24 çapındaydı (D.BŞM.TPH.d.18636, s. 3). 30 Temmuz 1732 tarihinde İstanbul'dan Gence'ye nakledilen mühimmatlar içerisinde 1.500 adet el humbarası bulunmaktaydı (Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Cebhâne-i Âmire Defterleri, Defter NO: 18391, s. 29).

3.1.4.Yuvarlak

Toplardan atılan ve çeşitli ağırlıklara sahip güllelere *yuvarlak* ismi de verilmekteydi (Erdoğan, 1999, s.662). Bu yuvarlaklar demir, taş ve mermerden yapılmış olabilirdi (Sevinç, 2010: 291). Ancak Osmanlı ordusu taş nazaran daha etkili olan demir gülleleri harp meydanlarında tercih etmekte ve savaş dönemlerinde çıkarılan demir madeninin çoğu demir güllelerin yapımı için kullanılmaktaydı. Demir madeni Bilecik, Van, Keban, Kığı, Maden gibi Anadolu'nun muhtelif yerlerinde çıkarılmaktaydı (Aydüz, 2006: 237,238). Yuvarlaklar demirin yanı sıra kurşun madeniyle de yapılabilmekteydi. Ancak gülleden çok tüfek fıncığı üretiminde kullanılmaktaydı (Koç, 2006: 72). Gence Kalesi'nde toplamda 35.000 adet çeşitli büyüklükte yuvarlaklar vardı.

Bunlardan 9 kıyyelik olandan 500 adet, 5 kıyyelik olandan 500 adet, 3 kıyyelik olandan 10.000 adet, 1,5 kıyyelik olandan 10.000 adet, 300 dirhem olandan 2.000, 100 dirhem olandan 5.000 adet, 25 dirhemden 5.000 adet bulunmaktaydı (D.BŞM.TPH.d.18636, s. 3).

3.1.5.Tüfek

Tüfekler, topun icadından yaklaşık bir elli yıl sonra muhtemelen 1381 yılından itibaren kullanılmaya başlamıştır. Topun; savaş meydanlarında seri atış yapma kabiliyetinin sınırlı olması, ağırlığından dolayı sevk ve harekâtının zaman alması ve birden fazla personelle kullanılması gibi nedenlerle topun yanında ikinci bir ateşli silah gücüne ihtiyaç duyulmuştur (Eralp, 1993: 104).

İlk yapılan tüfeklerde uzun bir namluya sahip olmalarından dolayı ağır ve hantaldı. Dolayısıyla birkaç kişi tarafından taşınmak zorundaydı. Bu özelliğiyle geçici tabyalarda, kullanılmış ve bu tüfeklere metris tüfeği adı denilmiştir. İlk kullanılan tüfekler adeta küçük bir topun özelliğini yansıtmakta ve ağırlığından dolayı siperlerde, kale mazgallarında kullanılmaktaydı. Metris tüfekleri; ağızdan doldurulan, taş ve gülle atabilen ve uzaktan bir fitil aracılığıyla ateşlenebilen bir tüfektir. Süvari askerlerinin omuzlarından taşıyabildikleri büyüklük ve kısalıkta namluya sahip tüfekler de filinta denilmektedir (Tez, 2010: 181). 30 Temmuz 1732 tarihli belgede Gence Kalesi'nde bulunan Ali Paşa'ya ihtiyaç duyduğu mühimmatın Erzurum ve Kars'tan daha önceden tedarik edildiği ve bir kısım mühimmatında İstanbul'dan tedarik edileceği bildirilmişti. Tanzim edilen mühimmat defterinden İstanbul'da Cebehâne-i Âmire'den 50 adet tüfeğin Gence'ye nakledildiği anlaşılmaktadır (D.BŞM.CBH. d.18391, s. 2).

3.1.6.Güherçile

Bazı nemli yerlerde yağmur yağdıktan sonra toprakta kalyum-nitrat oluşmaktadır. Bu kalyum-nitrata güherçile ismi verilmektedir (Gölen, 2006: 135). Güherçile, barutun en önemli kimyasal bileşimidir. Dâhil olduğu kimyasal karışıma oksijen vererek karışımı yüksek gaz kütesine dönüştürür. Barut üretiminde kullanılacak güherçilenin saf olması gerekmektedir (Güdül, 1946: 5). 30 Temmuz 1732 tarihinde İstanbul'dan Gence Kalesi'ne 100 kıyye güherçile nakledilmişti (D.BŞM.CBH.d. 18391, s. 2).

3.1.7.Kurşun

Kurşun, top güllesi ve tüfek fıncığı dökümünde kullanılmıştır. Anadolu'da en çok Hakkâri'de ve Erzurum Canca madeninden çıkarılmaktaydı (Koç, 2006: 27). Güherçile açısından zengin bölgelere İstanbul'dan devlet memurları ve mültezimler atanmış ve güherçile karhaneleri bu memurlar tarafından işletilmiştir (Aguston, 2006: 149). İran harplerinin yaşandığı dönemde serhat kalelerine İstanbul'dan mühimmat nakli içinde kurşun önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim 30 Temmuz 1732 tarihinde İstanbul'dan Gence Kalesi'ne 100 kantar¹⁶ kurşun nakledildiği belgeden anlaşılmaktadır (D.BŞM.CBH.d. 18391, s. 2).

3.1.8.Çelik

Gence'ye gönderilen diğer bir ürün de çeliktir. Çelik, tunç ve demirden daha sağlam bir metaldir. Çelik, daha çok Avrupa ülkelerinden ithal edilmekte ve arşiv kayıtlarında *çelik-i frengi* olarak kaydedilmiştir. İğne, (sühen), küskü, teber (balta), örs, çekiç, kalem gibi bazı malzemeler çelikten yapılmaktaydı (Aydüz, 2006: 238). 30 Temmuz 1732 tarihinde İstanbul'dan Gence Kalesi'ne 50 kıyye çelik nakledildiği belgeden anlaşılmaktadır (D.BŞM.CBH.d. 18391, s. 2).

3.1.9. Diğer Malzemeler

Gence Kalesi'ne gönderilen çeşitli mühimmatlar içerisinde tıbbi malzemeler ile çadır, çerke ile çeşitli levazım malzemeleri de bulundurulmuştur. Siper kazımak, yol ve köprü yapmak veya bakım ve onarımlarını gerçekleştirmek için çeşitli araç ve gereçler kaleye gönderilmiştir (Sevinç, 2010: 291). Bu araç gereçler sefer dönemlerinde çeşitli birimlere dağıtılmaktaydı. Mesela; humbaracılar bıçak, el keseri ve burgu, lağımçılara; lağım kazması, sivri ve uzun demirli taşçı kazması olan külünk, çapa, destere, lağım burgusu verilmekteydi. Seferde kullanılmak üzere verilen diğer bir mühimmat ise küskü ve harbedir. Küskü, taş ve duvar kırmaya yarayan bir ucu sivri ağır demir sopaya verilen addır. Harbe ise kısa mızrak süngüsüdür (Erdoğan, 1999: 667). Aşağıdaki tabloda İstanbul'dan Gence'ye gönderilen Mühimmatlar verilmiştir.

¹⁶ Halil İnalıcık 1 kantarın 44 okka (56,499 kg) olduğunu belirtmiştir. İnalıcık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Klâsik Çağı, s. 250.

Tablo 4: 30 Temmuz 1732 tarihinde İstanbul'dan Gence Kalesi'ne Gönderilen Mühimmat Malzemeleri¹⁷

Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)	Mühimmatın Cinsi	Mühimmatın Miktarı (kantar, kıyye, adet, çift, top)
Sütunuyla birlikte Çerge-i Sekban	30 adet	Köşebent	5 adet
Sütunuyla birlikte Çadır	30 adet	Aşgı	5 adet
Urgan	150 adet	İğne Demiri	5 adet
Burgu ile birlikte eğe	20 adet	Gönye	5 adet
El keseri	20 adet	Büyük lağım burgusu	10 adet
Destere	20 adet	Zeytin Yağı	50 kıyye
Burgu	30 adet	Bezir Yağı	50 kıyye
Çatal Çekiç	10 adet	Neft Yağı	50 kıyye
İkiyüzlü keser	10 adet	Muç Kalem	5 adet
Bolari Keser	10 adet	Çam Sakızı	30 kıyye
Köstere	5 adet	Kibrit	5 kıyye
Rende	5 adet	Anzerut	5 kıyye
Daldız	5 adet	Mersafi	5 kıyye
Kardeş Kanı	1,5 kıyye	Zac-ı Kıbrıs (Göz taşı)	10 kıyye
Şab	5 kıyye	Kağıt Hartuç	200 deste
Taşçı çekici	10 adet	Tutkal	5 kıyye
Seng-i Çakmak	10.000 adet	Kale kilidi	5 adet
Anbar kilidi	10 adet	Kalıp Kurşun	200 adet
Çuvaldız	300 adet	Muma	5 kıyye
Mükemmel Mızrak	300 adet	Mısri Keteni	5 kıyye

SONUÇ

Osmanlı Devleti 1723 yılında Safevi Devleti'ne harp ilan ettikten sonra Gori ve Tiflis kalelerini ele geçirmişti. Tiflis'in ardından Gence' de Osmanlı topraklarına katılmıştı. Osmanlı Devleti Gence'yi ele geçirdikten sonra bölgeye mahalli kuvvetlerden oluşan ve farklı görevler icra eden yerli yeniçerilerle, İstanbul'da Yeniçeri Ocağı'nda yetişmiş hakiki yeniçerileri bölgeye naklederek kalenin savunmasını güçlendirmiştir. Yerli yeniçerler; müstahfızlar, azebler,

¹⁷ BOA, *D.BŞM.CBH.d. 18391*, s. 2.

bevvâblar, yerli cebeciler ile Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar askeri sınıflardan oluşmaktaydı. Bu askeri sınıflar içerisinde en kalabalık grubunu da azebler ile Gönüllüyân-ı Yemin ve Yesar sınıfına mensup askeri sınıflar oluşturmuştur. Ağa, kethüda, kâtip, alemdar, odabaşı ve bölükbaşılar yerli yeniçerilerin zabiti durumundaydılar. Yerli yeniçeriler içerisinde en fazla yevmiyeyi ağalar tasarruf etmekteydi. Ağalardan sonra yerli yeniçerilerin en büyük zabiti kethüdalar idi. Ağalara yapacakları görevlerde yardımcı olmaktaydılar ağalardan sonra en fazla kazanca sahiptiler. Gence' de görev yapan yerli yeniçeriler Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinden temin edilmiştir. Gence' ye nakledilen hakiki yeniçeriler ise Dergâh-ı Âli Yeniçeri, Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Silahdar, Sipahi ve piyadelerden oluşmaktaydı. Bağdad, Revan, Tiflis ve Gence'de bulunan yeniçerilerin sayısında 1735 yılında büyük artışlar meydana gelmiştir. Bu durumun sebebi ise İran hükümdarı Nadir Han'ın bu bölgeleri Osmanlı Devleti'nden geri almak istemesinden kaynaklanmıştır. Nadir Han'a karşı bölge askeri kuvvetlerle tahkim edilmeye çalışılmıştır. Yerli yeniçerilerin mevacic ödemeleri Gence cizyesinden, Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin ise Hâzine-i Âmire'den, Erzurum, İzmir, Filibe, Diyarbakır cizyesi ile voyvodalığından karşılanmıştır.

Gence'de bulunan Osmanlı askerlerinin ihtiyaç duyduğu zahire Erzurum, Kars, Tiflis ve Çıldır eyaletlerinden karşılanmıştır. Özellikle Tiflis ve Çıldır eyaletlerine bağlı sancak ve kazalardan temin edilmiş ve araba, deve ve bargirlerle bölgeye intikali sağlanmıştır. Ayrıca Çıldır'dan temin edilen zahire miktarının Tiflis'ten daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Gence 'ye nakledilen zahire masrafı İstanbul'da ki Hâzine-i Âmire'den karşılanmıştır. Gence' ye intikal ettirilen mühimmatlar ise Trabzon, Kars, Tiflis ve Erzurum ve İstanbul'dan tedarik edilmiştir.. İstanbul'da mühimmat yüklü gemiler Karadeniz'den Trabzon'a ulaşmakta ardından bargirlerle taşınarak Gümüşhane üzerinden Erzurum, Kars, Tiflis ve Gence' ye nakledilmekteydi. Gence' nin ihtiyaç duyduğu topraklar ise Tiflis ve Erzurum'dan tedarik edilmişti. Erzurum ve Tiflis'e top dökümünün yapılması için ustaları, idari ve teknik personeller nakledilmiş ve gerekli malzemeler kalelerde bulundurulmuştu. Top kundağı ve tekerleklerinin yapılması için Gence'de bir demirci ocağı yapılmıştı.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Arşiv Kaynaklar

- Maliyeden Müdevver Defter Tasnifi (MAD. d.), 1848, 1943, 2548, 3156, 3337, 3375, 4813, 14351
- Bâb-1 Âsafî Divân-ı Hümâyûn Mühimme Defterleri (A.DVN. MHM), 133
- Muallim Cevdet Tasnifi- Askeriye (C. AS.), 54118.
- Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM. d), 1848.
- Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemi Cebhâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM. CBH.d), 18391
- Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemi Tophâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM. TPH.d), 18634, 18366.
- Bab-Defteri Mevkufat Mübaşir Defteri (D. MKF.MBŞ.d), 31826.

Diğer Kaynaklar

- Aka, İ. (1993). *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*. I, Barış Kitabevi, Ankara.
- Agoston, G. (2006). *Barut Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*. Çev. Tanju Akad, Kitap Yayınevi.
- Ateş, A. (2001). Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı- İran Mücadeleleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi*, Isparta.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2014). *Safevi Devleti Tarihi*, Gece Kitaplığı, Ankara.
- Aydüz, S. (2006). *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sayı: 215, Ankara.
- Bala, M. (1987). Gence. *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, IV, 762-766.
- Bostan, İ. (1991). Azeb. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 4, 312- 313.
- Büyükçınar, A. B. (2018). Gürcü-Moğol İlişkilerinin İlk Evresi: 1220-1247. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4(6), 267- 282.
- Chase, K. (2008). *Ateşli Silahlar Tarihi*. Çev. Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Çelebizade, İ. A. E. (2013). *Tarih-i Çelebizâde*. Haz. Abdulkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakar-Ahmet Zeki İzgöer, Klasik yayınları, İstanbul.
- Demir, E. (2017). *Azerbaycan, Gürcistan ve Kıbrıs Fatih Lala Mustafa Paşa*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul.
- Efendizade, O. (1996). Gence. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14, İstanbul
- Eralp, T.N. (1993). *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Erdoğan, M. (1999). II. Viyana Seferi'nde (1683) Osmanlı Ordusunun Kullandığı Silahlar ve Mühimmatının Temini. *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, VI, 662- 679.
- Erendil, M. (1988). *Topçuluk Tarihi*. Genel Kurmay Basım Evi, Ankara.
- Fayda, M. (1994). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, II, Kombassan Şirketler Topluluğu, Konya.
- Gölen, Z. (2006). *Osmanlı Devletinde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Grousset, R. (2011). *Stepler İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur*, Çev. Halil İnalçık, Yayına Haz. Ertuğrul Tokdemir- Mustafa Dönemez, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Güdül, İ. (1946). *Barut ve Patlayıcı Maddeler*, Ankara, 1946,.
- Gümüş, N. (2000). XVI. Asır Osmanlı- Gürcistan İlişkileri. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- İbn Havkal, (2015). *10. Asırda İslam Coğrafyası*. Terc. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul,
- İnalçık, H. (1980). Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayısı, 1- 65.
- İnalçık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağı (1300- 1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, Ağustos
- İstahri (2017). *Ülkelerin Yolları*. Çev. Murat Ağarı, Ayışığı kitapları, İstanbul.

- Kılıç, O. (2012). Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri. *OTAM*, 31, 87-128.
- Kılıç, O. (1997). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548- 1648)*. Ankara.
- Kırzioğlu, F. (1953). *Kars Tarihi*. I, Işıl Matbaası, İstanbul.
- Kırzioğlu, F. (1953). *Osmanlılar'ın Kafkas-Elteri 'ni Fethi (1451-1590)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koç, Ü. (2006). XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Top Dökümü, Gülle ve Fındık Yapımı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 162, 63-74.
- _____ (2006). *XVI. Yüzyılda Anadolu'da Sanayi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Köprülü, M. F. (1979). Azap. *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 81- 82.
- Minorsky, V. (2001). Nadir. *İA*, IX, 21-31, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, Eskişehir.
- Miralay A. M. (2013). *Osmanlı Topçuları*, Haz. Ahmet Göç, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Müstahfız (2006). *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 32, 109- 111.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Deyimleri Sözlüğü*; I-II-III, İstanbul.
- Raşid Mehmet Efendi (1282). *Tarih-i Raşid*. V, İstanbul.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarihi Lûgatı*. İstanbul 1986
- Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî (971-1003/ 1563-1595)*. Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sevinç, T. (2010). 17. Yüzyıl Sonlarında Başarısız Bir Sefer Girişimi: 1695 Mora Seferi. *History Studies*, 2(3), 285- 306.
- Sönmez, N. (1997). *Osmanlı Dönemi Yapı ve malzemeleri Terimleri Sözlüğü*, Yem Yayın, İstanbul.
- Sümer, F. (2009). Selçuklular. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şem'dânî- Zade Fındıklılı Süleyman Efendi (1976). *Mür'i't Tevârih*, I, (Haz. Münir Aktepe), İstanbul.
- Taşagıl, A. (1998). Hazarlar. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 17, 116- 120.

- Tez, Z. (2010). *Patlayıcı, Silah ve Savaş Tekniğinin Kültürel Tarihi*, İstanbul.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları (Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı)*. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapukulu Ocakları (Cebeci, Topçu, Top Arabacıları, Humbaracı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Süvarileri)*. II, T.T.K., Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi*. 4(1), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ya'kubî (2002). *Ülkeler Kitabı*. Çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, Yeditepe Yayınları, İstanbul.